

The Impact of Religious Tourism on Realizing the Iranian-Islamic Model of Progress (Case Study: Aran and Bidgol City)

Mostafa Khani Arani^{*1} | Mohsen Shaterian²

1. Master's in Ecotourism, Department of Geography and Tourism, Faculty of Natural Resources and Earth Sciences, University of Kashan, Kashan, Iran. Email: khani755@chmail.ir
2. Professor, Department of Geography and Tourism, Faculty of Natural Resources and Earth Sciences, University of Kashan, Kashan, Iran. Email: shaterian@kashanu.ac.ir

Volume info

Vol. 5
Series: 18
Summer 2026

Article Type

Research Paper

Article History

Received:
31 July 2025
Revised:
31 January 2026
Accepted:
21 April 2026
Published:
22 June 2026

ISSN – E-ISSN

ISSN: 2980-8901
E-ISSN: 2821-1685

Abstract

Religious tourism, as one of the most thriving forms of tourism, plays a significant role in the economic, socio-cultural, physical, and environmental development of regions due to its spiritual and cultural characteristics. This study aims to investigate the impact of religious tourism on realizing the Iranian-Islamic model of progress in the city of Aran and Bidgol. The city, endowed with religious sites and traditional rituals, holds substantial potential for developing religious tourism. Employing a descriptive-analytical method and a quantitative approach, data were collected from 382 residents using a Likert-scale questionnaire and analyzed with SPSS and AMOS software. The results of the one-sample T-test indicated that the economic (mean = 2.76), socio-cultural (2.76), physical-spatial (2.90), and environmental (2.79) indicators had a lower impact than the expected threshold (3) on achieving the Iranian-Islamic model of progress. Structural equation modeling revealed that the physical-spatial indicator, with a factor loading of 0.95, had the most significant impact. These findings suggest barriers such as inadequate infrastructure and unsustainable management. The study proposes enhancing physical infrastructure, managing environmental impacts, raising cultural awareness, and supporting local businesses. It underscores the necessity of policy-making to optimally utilize the potential of religious tourism in line with the Iranian-Islamic model of progress.

Keywords: Religious Tourism, Iranian-Islamic Model of Progress, Sustainable Development, Aran and Bidgol City

Cite this Paper: Khani Arani M & Shaterian M. (2026). The Impact of Religious Tourism on Realizing the Iranian-Islamic Model of Progress (Case Study: Aran and Bidgol City). *Journal of Interdisciplinary Civilizational Studies of the Islamic Revolution*, 5(18), 249-276

Publisher:
Imam Hossein University.

©
The Author(s).

تأثیر گردشگری مذهبی در تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت (مطالعه موردی: شهر آران و بیدگل)

مصطفی خانی‌آرانی^{۱*} | محسن شاطریان^۲

۱. کارشناسی ارشد اکوتوریسم، گروه جغرافیا و گردشگری، دانشکده منابع طبیعی و علوم زمین، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران.

Email: khani755@chmail.ir

۲. استاد، گروه جغرافیا و گردشگری، دانشکده منابع طبیعی و علوم زمین، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران. Email: shaterian@kashanu.ac.ir

چکیده

گردشگری مذهبی به عنوان یکی از پررونق‌ترین گونه‌های گردشگری، به دلیل ویژگی‌های معنوی و فرهنگی، نقش مهمی در توسعه اقتصادی، فرهنگی-اجتماعی، کالبدی و زیست‌محیطی مناطق دارد. این پژوهش با هدف بررسی تأثیر گردشگری مذهبی در تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در شهر آران و بیدگل انجام شده است. این شهر با برخورداری از اماکن مذهبی و آیین‌های سنتی، ظرفیت بالایی برای توسعه گردشگری مذهبی دارد. با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و رویکرد کمی، داده‌ها از طریق پرسشنامه‌ای با مقیاس لیکرت از ۳۸۲ نفر از ساکنان شهر جمع‌آوری و با نرم‌افزارهای SPSS و AMOS تحلیل شد. نتایج آزمون T تک نمونه‌ای نشان داد که شاخص‌های اقتصادی (میانگین ۲/۷۶)، فرهنگی-اجتماعی (۲/۷۶)، کالبدی-فضایی (۲/۹۰) و زیست‌محیطی (۲/۷۹) تأثیر کمتری از حد انتظار (۳) در تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت داشته‌اند. مدل‌سازی معادلات ساختاری نشان داد که شاخص کالبدی-فضایی با بار عاملی ۰/۹۵ بیشترین تأثیر را دارد. این یافته‌ها حاکی از وجود موانعی مانند ضعف زیرساخت‌ها و مدیریت ناپایدار است. پیشنهادات پژوهش شامل تقویت زیرساخت‌های کالبدی، مدیریت اثرات زیست‌محیطی، ارتقای آگاهی فرهنگی و حمایت از کسب‌وکارهای محلی است. این مطالعه بر ضرورت سیاست‌گذاری برای بهره‌برداری بهینه از ظرفیت‌های گردشگری مذهبی در راستای تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت تأکید می‌کند.

کلیدواژه‌ها: گردشگری مذهبی، الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، توسعه پایدار، شهر آران و بیدگل.

سال و شماره

سال ۵، پیاپی: ۱۸

تابستان ۱۴۰۵

نوع مقاله

مقاله پژوهشی

سابقه مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۰۹

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۱/۱۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۰۱

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۰۱

شابا چاپی و الکترونیکی

شابا چاپی: ۲۹۸۰-۸۹۰۱

الکترونیکی: ۲۸۲۱-۱۶۸۵

استناد: خانی‌آرانی، مصطفی؛ شاطریان، محسن. (۱۴۰۵). تأثیر گردشگری مذهبی در تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت (مطالعه

موردی: شهر آران و بیدگل). مطالعات میان‌رشته‌ای تمدنی انقلاب اسلامی؛ ۵(۱۸): ۲۴۹-۲۷۶.

©
نویسندگان.

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین (ع)

OPEN ACCESS

مقدمه و بیان مسئله

امروزه، صنعت گردشگری به عنوان یکی از ابزارها و راهکارهای مؤثر برای کسب در آمد و رونق اقتصادی دولت ها و ملت ها از یک سو و توسعه و عمران مناطق مختلف جهان از سوی دیگر، مورد توجه قرار دارد (حسین پور و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۳۰). بر اساس داده های موجود، صنعت گردشگری دومین منبع درآمد برای بیش از ۴۹ کشور در حال توسعه محسوب می شود (Abili & Zhao, 2019: 2). یکی از پررونق ترین، روبه رشدترین و قدیمی ترین گونه های گردشگری در بازار گردشگری دنیا، گردشگری مذهبی است (صادقی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۹۹). امروزه این نوع گردشگری، به دلیل ویژگی های بنیادی و عملکردی منحصر به فرد، جایگاه خود را در عرصه گردشگری جهانی تثبیت کرده و حوزه نفوذ آن، سراسر جهان را فرا گرفته است (نخعی مقدم و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۹۶). بر اساس گزارش سازمان جهانی گردشگری، ۳۸ درصد از گردشگران جهان را گردشگران مذهبی تشکیل می دهند (اطعیمه سرحان و همکاران، ۱۴۰۲: ۴۱) و سالانه حدود ۶۰۰ میلیون سفر مذهبی و معنوی در سطح ملی و بین المللی انجام می شود (Ncube & Chikuta, 2020: 2). به همین سبب، کشورهای جهان بیش از پیش به توسعه گردشگری مذهبی به عنوان منبعی برای ایجاد اشتغال و درآمدزایی روی آورده اند (پژوهان و فلاحی، ۱۴۰۲: ۱۵۶). گردشگری مذهبی جایگاه ویژه ای در فرآیند توسعه دارد و برخی صاحب نظران آن را بخشی از توسعه پایدار می دانند. این نوع گردشگری با فراهم آوردن امکان آشنایی گردشگران با آداب و رسوم محلی، گسترش مناطق فرهنگی حفاظت شده و تقویت تعادل در ابعاد زیست محیطی، اقتصادی و اجتماعی، تأثیرات مثبتی بر توسعه اقتصادی و اجتماعی مقاصد گردشگری دارای جاذبه های مذهبی می گذارد (زارعی و نقوی، ۱۴۰۲: ۱۵۲).

با این حال توسعه به سبک غربی در ایران نه تنها به پیشرفت مشابه کشورهای غربی منجر نشده، بلکه ارزش های اسلامی - ایرانی را کمرنگ کرده است. این ناکامی به دلیل ناسازگاری مبانی، اقتضائات و اهداف توسعه غربی با ویژگی های جامعه اسلامی ایران است. بنابراین، طراحی الگویی متناسب با شرایط ایران ضروری است (مختاریان پور، ۱۳۹۵، ۱۱). از این رو، الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت به عنوان نقشه راه دستیابی به جامعه پیشرفته و تمدن نوین اسلامی مطرح شد. این الگو مدلی از خرد و اندیشه ایرانی برای دستیابی به آرمان های اسلامی است (اجاقی و آقایی

فیرزوزآبادی، ۱۳۹۹: ۶۷). به وقوع پیوستن این الگو در تمامی حوزه‌ها نیازمند رعایت مؤلفه‌ها و ضروریات عام و خاصی است که در حوزه گردشگری، گردشگری مذهبی به عنوان یک الزام خاص مطرح است و می‌تواند به عنوان فعالیتی چندوجهی نقش کلیدی در تحقق این الگو ایفا کند (ضرغام بروجنی و صداقت، ۱۳۹۷: ۱۱۵). کشور ایران به دلیل موقعیت فرهنگی و مذهبی منحصربه‌فرد خود، از جایگاه ویژه‌ای در حوزه گردشگری مذهبی برخوردار بوده و دارای ظرفیت بالایی برای پیشرفت در این زمینه می‌باشد (حیاتی و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۱۵). شهر آران و بیدگل نیز با بهره‌مندی از اماکن مقدس مذهبی مانند امامزاده محمد هلال (ع)، امامزاده هادی (ع)، مجموعه قاضی، مسجد نقشینه و نیز برگزاری آیین‌های سنتی ماه محرم، از ظرفیت بالایی برای توسعه گردشگری مذهبی برخوردار است. با وجود مطالعات متعدد در زمینه گردشگری مذهبی در ایران، تاکنون مطالعه‌ای درباره تأثیر این نوع گردشگری در تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت انجام نشده است. این پژوهش با هدف پر کردن این شکاف پژوهشی، به بررسی تأثیر گردشگری مذهبی بر تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در شهر آران و بیدگل می‌پردازد. پژوهش حاضر با رویکرد کمی و توصیفی-تحلیلی، تأثیر این نوع گردشگری را بر ابعاد اقتصادی، فرهنگی-اجتماعی، کالبدی-فضایی و زیست محیطی بررسی می‌کند. بر اساس مبانی نظری و پیشینه پژوهش، انتظار می‌رود گردشگری مذهبی بتواند از طریق تقویت زیرساخت‌ها، ایجاد اشتغال، حفظ هویت فرهنگی و مدیریت پایدار زیست محیطی، به عدالت اقتصادی، معنویت‌گرایی و توسعه پایدار کمک کند؛ هرچند موانعی مانند ضعف مدیریت ممکن است این تأثیر را محدود سازد. نتایج این مطالعه می‌تواند به سیاست‌گذاری برای توسعه پایدار محلی یاری رساند.

مبانی نظری

۱. گردشگری مذهبی

مذهب به طور سنتی پیوند عمیقی با گردشگری داشته و یکی از قدیمی‌ترین عوامل گسترش و ترویج سفر محسوب می‌شود (Heydari Chianeh et al., 2018: 204). در حقیقت، مذهب در طول تاریخ از برجسته‌ترین انگیزه‌های سفر بوده و پیوند این دو، به پیدایش گردشگری مذهبی به

عنوان گونه‌ای مهم از گردشگری انجامیده است (باقری و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۶۸). گردشگری مذهبی نوعی از گردشگری است که در آن افراد با انگیزه‌های مذهبی (به صورت انحصاری یا در ترکیب با سایر انگیزه‌ها) از مکان‌های مقدس مانند مساجد، کلیساها، امازادگان و دیگر اماکن مشابه بازدید می‌کنند (عباسی و عباسی، ۱۴۰۲: ۸۲). این نوع گردشگری از حدود سال ۱۹۵۰ مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته و از منظرهای مختلف انسان‌شناسی، جامعه‌شناسی، اقتصادی، جغرافیایی و بوم‌شناسی بررسی شده است (Alvarado-Sizzo et al., 2017: 14).

برای تحلیل گردشگری مذهبی در این پژوهش، از چارچوب نظری «انگیزه‌های گردشگری Push و Pull» (Crompton, 1979) استفاده می‌شود. عوامل Push شامل انگیزه‌های درونی مانند نیاز به معنویت، آرامش یا هویت‌یابی هستند، در حالی که عوامل Pull به جاذبه‌های بیرونی مانند اماکن مقدس، معماری تاریخی یا فرهنگ محلی اشاره دارند. در شهر آران و بیدگل که به دلیل وجود امازادگان و اماکن مذهبی شناخته می‌شود، عوامل Push (مانند انگیزه‌های معنوی و عبادی زائران) و عوامل Pull (مانند جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی این اماکن) نقش مهمی در جذب گردشگران مذهبی ایفا می‌کنند. این چارچوب نظری به تحلیل تأثیر گردشگری مذهبی در تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در این منطقه کمک می‌کند.

اندیشمندان دیدگاه‌های متفاوتی درباره گردشگری مذهبی ارائه کرده‌اند. برخی آن را گونه‌ای مستقل می‌دانند و معتقدند که این نوع گردشگری صرفاً توسط زائران با انگیزه‌های مذهبی انجام می‌شود (Shekari et al., 2021: 27). در این دیدگاه، زائر به فردی گفته می‌شود که بانی عبادی و بدون توجه به جنبه‌های فرهنگی یا تاریخی به اماکن مقدس سفر می‌کند. این رویکرد بر اهمیت معنویت تأکید دارد، اما ممکن است جنبه‌های فرهنگی اماکن مذهبی را نادیده بگیرد. دسته‌ای دیگر، گردشگری مذهبی را زیرمجموعه‌ای از گردشگری فرهنگی می‌دانند و معتقدند که این نوع گردشگری با انگیزه‌های غیرمذهبی، مانند شناخت تاریخ و فرهنگ، انجام می‌شود (حنایی و همکاران، ۱۴۰۲: ۳۶). این دیدگاه، اماکن مذهبی را به عنوان جاذبه‌های فرهنگی معرفی می‌کند، اما ممکن است اهمیت انگیزه‌های معنوی را کم‌رنگ کند. رویکرد تلفیقی، گردشگری مذهبی را ترکیبی از انگیزه‌های مذهبی و فرهنگی می‌داند و اماکن مذهبی را مقاصد چندوجهی معرفی

می‌کنند که هم زائران و هم گردشگران علاقه‌مند به تاریخ، هنر و معماری را جذب می‌کنند (Durán-Sánchez et al., 2018: 1).

دیدگاه مستقل، برای تحلیل رفتار زائران با انگیزه‌های صرفاً مذهبی، مانند زائران امامزاده محمد هلال (ع) در آران و بیدگل، مناسب است، اما در جوامع مدرن که گردشگران اغلب انگیزه‌های ترکیبی دارند، کاربرد محدودی دارد. دیدگاه فرهنگی، با تأکید بر جنبه‌های تاریخی و معماری اماکن مذهبی، برای گردشگرانی که آران و بیدگل را به‌عنوان مقصد فرهنگی می‌بینند، مناسب‌تر است، اما ممکن است هویت معنوی این اماکن را کم‌رنگ کند. دیدگاه تلفیقی، با در نظر گرفتن هر دو جنبه، جامع‌تر است و با چارچوب نظری انگیزه‌های Pull و Push هم‌خوانی دارد، زیرا این چارچوب نیز انگیزه‌های چندگانه را در نظر می‌گیرد. با این حال، این دیدگاه نیازمند داده‌های تجربی، مانند نظرسنجی از گردشگران در آران و بیدگل است تا تعادل بین انگیزه‌های مذهبی و فرهنگی به‌صورت دقیق تبیین شود.

۲. الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

جوامع برای توسعه نیازمند برنامه‌ای متناسب با نظام ارزشی و فکری خود هستند. چالش اصلی استفاده از الگوهای توسعه غربی در ایران، ناهمخوانی با ارزش‌ها و آرمان‌های جمهوری اسلامی و تأثیر آن بر فرهنگ است (گلدانی و قربانپور دشتکی، ۱۴۰۱: ۸). از این‌رو مقام معظم رهبری تدوین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت را به‌عنوان ضرورتی ملی مطرح و با تشکیل گروهی از نخبگان، به طراحی آن اقدام نمودند (شفیعی‌نیا و فارسی، ۱۳۹۹: ۲۶۶). الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، نسخه‌ای راهبردی است که مؤلفه‌های جهان‌بینی حاکم بر تمدن اسلامی ایرانی را تبیین می‌کند (صالحی، ۱۴۰۳: ۱۵۰-۱۵۱).

هر یک از واژگان در چارچوب الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، بر اساس دیدگاه مقام معظم رهبری، دارای مفاهیم ویژه‌ای است. در این راستا، «الگو» به‌عنوان چارچوب نظری و نقشه راه توسعه، از گزینش مسیرهای پرپیچ‌وخم و رفتارهای نوسانی در فرآیند تحول‌جویی کرده و تحقق اهداف را تسهیل می‌کند. این الگو، نتیجه نهضت نرم‌افزاری و جنبش تولید علم است.

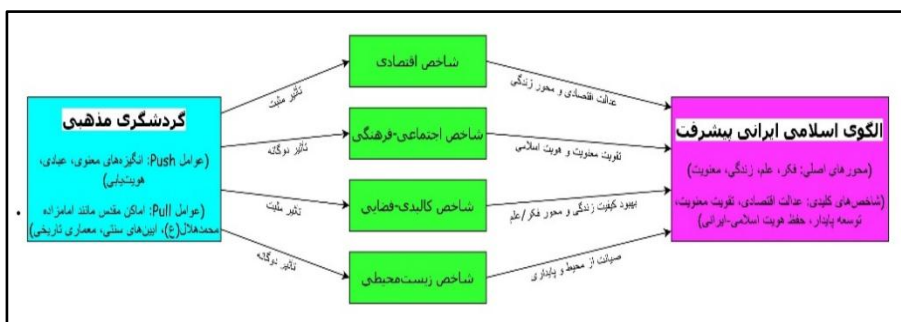
«اسلامی بودن» به این معناست که الگو باید از مبانی و معارف اسلامی سرچشمه گرفته و بر معنویت گرایی استوار باشد، زیرا هر گونه اندیشه غیراسلامی یا التقاطی، به انحراف از مسیر توسعه می انجامد (شمس و همکاران، ۱۴۰۳: ۲۲۰). اسلامی بودن دارای شاخص ها و الزاماتی است که بدون رعایت دقیق آنها در فرآیند طراحی و اجرا، نمی توان ادعای اسلامی بودن آن را داشت. این شاخص ها از دیدگاه مقام معظم رهبری شامل ۷ مسئله مبدا (توحید)، معاد، عدم تفکیک دنیا و آخرت، انسان و نگاه اسلام به انسان، حکومت، عدالت و نگاه غیر مادی به اقتصاد می باشد (آریان کیا، ۱۴۰۲: ۳۷۰). «ایرانی بودن» نشان دهنده طراحی الگو توسط اندیشمندان ایرانی و متناسب با شرایط و نیازهای کشور است. «پیشرفت» نیز به معنای حرکت از وضعیت کنونی به سوی وضعیت مطلوب است، جایی که اهداف میان مدت و بلندمدت تعیین و تعریف شده اند (رمضانی حسین آباد، ۱۴۰۳: ۱۱). الگوی پیشرفت از سازه هایی تشکیل شده که بر اساس نظام نیازهای انسانی طراحی شده و در چهار محور فکر، علم، زندگی و معنویت، چارچوب تمدن را شکل می دهند تا پاسخگوی نیازهای انسان در بستر تمدن باشند (خامنه ای، ۱۳۸۹).

۳. ارتباط گردشگری مذهبی و الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

گردشگری مذهبی به عنوان فعالیتی چندوجهی، می تواند ابزار مؤثری در تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در شهر آران و بیدگل باشد. از منظر چارچوب نظری انگیزه های Pull و Push، عوامل Push (مانند انگیزه های معنوی زائران) با محور معنویت در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت هم خوانی دارد، زیرا اماکن مذهبی با تقویت ارتباط افراد با ارزش های اسلامی، به رشد معنوی جامعه کمک می کنند. از سوی دیگر، عوامل Pull (مانند جاذبه های فرهنگی و تاریخی اماکن مذهبی) با محورهای فکر و زندگی در این الگو مرتبط است، زیرا این اماکن به عنوان نمادهای هویت ایرانی اسلامی، به ترویج فرهنگ و تاریخ کمک می کنند. برای مثال، امامزاده محمد هلال (ع) نه تنها مکانی برای زیارت و تقویت معنویت است، بلکه با معماری تاریخی و آیین های محلی، گردشگران را به شناخت فرهنگ و تاریخ منطقه ترغیب می کند. این پیوند

چندوجهی، گردشگری مذهبی را به ابزاری برای توسعه فرهنگی، اقتصادی و معنوی در چارچوب الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت تبدیل می‌کند. در شهر آران و بیدگل، گردشگری مذهبی می‌تواند با جذب زائران و گردشگران داخلی و خارجی، به تقویت اقتصاد محلی، حفظ هویت فرهنگی و ترویج ارزش‌های اسلامی کمک کند. این امر با شاخص‌های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، از جمله عدالت اقتصادی و تقویت معنویت، هم‌راستاست. همچنین، توسعه زیرساخت‌های گردشگری در این شهر می‌تواند به ایجاد فرصت‌های شغلی و بهبود کیفیت زندگی (محور زندگی) منجر شود، در حالی که برنامه‌ریزی برای حفاظت از اماکن مذهبی و تاریخی به تقویت فکر و علم در این الگو کمک می‌کند.

این مطالعه با تلفیق چارچوب انگیزه‌های Push و Pull با الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، چارچوبی نوین برای تحلیل گردشگری مذهبی ارائه می‌دهد. این تلفیق، با تأکید بر نقش اماکن مذهبی مانند امامزاده محمد هلال (ع) به عنوان موتور محرکه توسعه فرهنگی، اقتصادی و معنوی، به غنای نظری ادبیات گردشگری مذهبی در ایران کمک می‌کند. به همین منظور، مدل مفهومی پژوهش بر اساس تلفیق چارچوب انگیزه‌های Push و Pull با الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت طراحی شده و روابط فرضی بین گردشگری مذهبی، شاخص‌های چهارگانه و الگوی پیشرفت را به تصویر می‌کشد (شکل ۱).

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

پیشینه پژوهش

در جدول ۱، مهم‌ترین مطالعات داخلی و خارجی مرتبط با گردشگری مذهبی و تأثیرات آن بر ابعاد مختلف توسعه ارائه شده است.

جدول ۱. پیشینه پژوهش‌های داخلی و خارجی

نویسنده	عنوان	روش‌شناسی	نتایج
میرعبداللہی و عزمی (۱۴۰۳)	نقش گردشگری مذهبی در توسعه فرهنگی و اقتصادی نواحی روستایی (مطالعه موردی: روستای آئینه‌ورزان)	توصیفی - پیمایشی، ابزار پرسشنامه، تحلیل عاملی	توسعه گردشگری مذهبی در روستاها باعث افزایش منافع اقتصادی، تقویت جنبه‌های مذهبی در میان مردم بومی، توجه بیشتر به مراسم مذهبی و ایجاد اشتغال از طریق صنایع دستی و فروش کتب مذهبی می‌شود. با این حال، نگرانی‌هایی از تخریب امامزاده و بی‌توجهی به سنت‌های محلی وجود دارد که با آموزش گردشگران و مردم بومی قابل کاهش است.
مهرگان صومعه‌سرای و همکاران (۱۴۰۱)	تحلیل نقش گردشگری مذهبی در توسعه شهری (مطالعه موردی: اماکن مذهبی شهر رشت)	توصیفی - تحلیلی، ابزار پرسشنامه، آزمون T تک نمونه‌ای	حدود ۷۰ درصد پاسخ‌دهندگان معتقدند گردشگری مذهبی در رشت به افزایش درآمد شهروندان و توسعه شهر کمک کرده و تأثیر آن زیاد تا متوسط است. وضعیت گردشگری مذهبی در رشت متوسط ارزیابی شده و ضعف اصلی آن به عدم حمایت مسئولین و ناکاهای گردشگران نسبت به جاذبه‌ها نسبت داده می‌شود.
صادقی و همکاران (۱۴۰۱)	تحلیل اثرات اقتصادی-اجتماعی گردشگری مذهبی در توسعه فضایی استان قم	توصیفی - تحلیلی، ابزار مصاحبه، تحلیل سلسله‌مراتبی و نرم‌افزار GIS	بخش اقتصادی گردشگری مذهبی تأثیر بیشتری بر توسعه فضایی استان قم داشته است. همچنین شهر قم به‌عنوان کانون گردشگری، بیشترین تأثیر را از گردشگری مذهبی در ابعاد اقتصادی و اجتماعی پذیرفته که این امر نشان‌دهنده توسعه نامتوازن بین

نویسنده	عنوان	روش‌شناسی	نتایج
			بخش مرکزی و سایر بخش‌های استان است که می‌تواند در آینده منجر به بروز مشکلاتی به‌ویژه در شهر قم گردد.
جهانیان (۱۴۰۱)	تبیین اثرات گردشگری مذهبی بر ابعاد فرهنگی و اجتماعی شهرستان	توصیفی-تحلیلی، ابزار پرسشنامه، آزمون T تک نمونه‌ای دو طرفه	گردشگری مذهبی تأثیرات مثبتی بر ابعاد اجتماعی و فرهنگی منطقه داشته، به‌گونه‌ای که ساکنان محلی در اماکن مذهبی احساس آرامش و امنیت اجتماعی بالایی را تجربه می‌کنند و با گردشگران ارتباط مناسبی برقرار کرده‌اند. وجود این اماکن به‌ویژه حرم عبدالعظیم(ع) و برگزاری مراسمات مذهبی و ملی در آن، باعث انسجام و همبستگی جامعه محلی با یکدیگر شده است. با این حال، این اماکن به‌طور کامل در کاهش جرائم مؤثر نبوده و نارضایتی نسبی از مشکلات تردد در منطقه گزارش شده است.
فرجی دارابخانی و مرادی (۱۴۰۰)	تحلیل نقش گردشگری مذهبی اربعین در توسعه پایدار شهرهای گذرگاهی-مرزی (مطالعه موردی: شهر مهران)	توصیفی-تحلیلی، ابزار پرسشنامه، آزمون T تک نمونه‌ای و فریدمن	نتایج نشان‌دهنده رابطه مثبت و معنادار بین گردشگری مذهبی و توسعه پایدار شهری در مهران است. این تأثیر در شاخص‌های کالبدی-فضایی (میانگین ۳/۵۶)، اجتماعی-فرهنگی (۳/۲۷) و اقتصادی (۳/۲۵) مثبت و مطلوب بوده، اما در بعد زیست‌محیطی (۳/۳۰) به‌دلیل ماهیت منفی گویه‌ها، تأثیر نامطلوب داشته و ناپایداری زیست‌محیطی را به‌همراه دارد.
Datta (2024)	آشکارسازی تأثیرات فرهنگی-اجتماعی گردشگری مذهبی در استوای بوهانات در	توصیفی-پیمایشی، ابزار پرسشنامه، تحلیل	نتایج بر نقش گردشگری مذهبی در حفظ هویت فرهنگی، بهبود کیفیت زندگی، ایجاد فرصت‌های شغلی و افزایش درآمد محلی تأکید می‌کند، اما نیاز به مدیریت پایدار برای

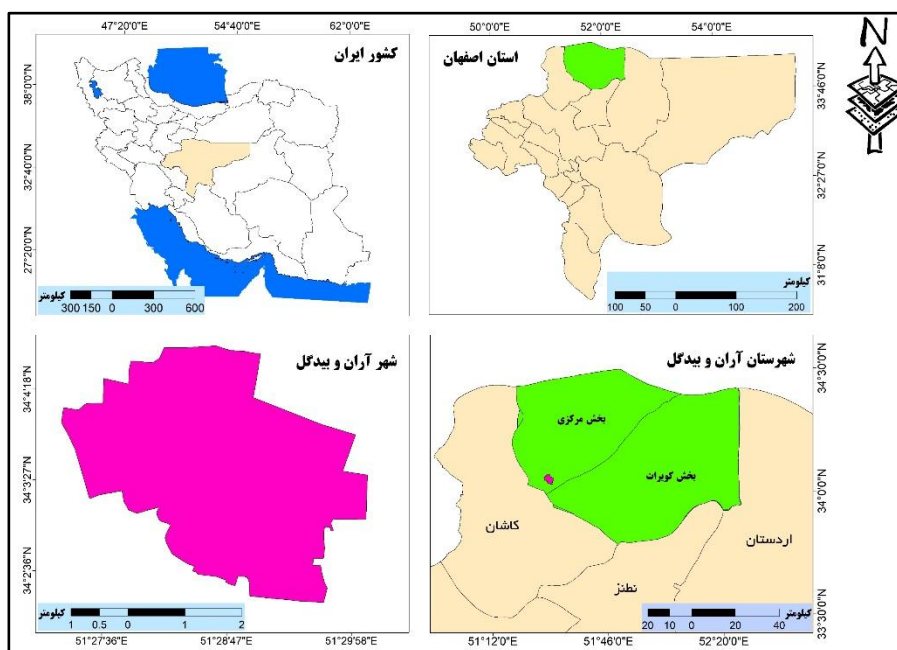
نویسنده	عنوان	روش‌شناسی	نتایج
	کاتماندو، نپال	همبستگی و رگرسیون	کاهش اثرات منفی مانند ازدحام و افزایش قیمت‌ها را نیز برجسته می‌سازد.
Budovich (2023)	تأثیر گردشگری مذهبی بر اقتصاد و صنعت گردشگری در روسیه	توصیفی - تحلیلی، ابزار پرسشنامه، آزمون همبستگی پیرسون و رگرسیون خطی ساده و نرم‌افزار GIS	نتایج رگرسیون نشان می‌دهد که گردشگری مذهبی با ضریب تأثیر ۰/۸۷ بر درآمد، ۰/۶۶ بر اشتغال و ۰/۸۲ بر اقتصاد سکونتگاه‌های سنتی، نقش مهمی در ایجاد اشتغال، افزایش درآمد و رونق اقتصادی مناطق دارای آیین‌های مذهبی و سنتی ایفا کرده و به احیای اقتصاد این مناطق کمک می‌کند.
Nawaz et al. (2023)	دیدگاه اهداف توسعه پایدار: پیوند بین گردشگری مذهبی مسیحیان، ریسک ژئوپلیتیکی و آلودگی دی‌اکسید کربن در ایتالیا	توصیفی - تحلیلی، ابزار اقتصادسنجی، مدل ARDL و همدوسی موجک	گردشگری مذهبی مسیحیان و ریسک ژئوپلیتیکی در ایتالیا اثری کاهنده بر آلودگی دی‌اکسید کربن (CO_2) دارند، در مقابل، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI) و مصرف انرژی حمل‌ونقل (TEC) به‌طور معنی‌داری آلودگی CO_2 را افزایش می‌دهند. این نتایج بر نقش مثبت گردشگری مذهبی و رهبران دینی در کاهش آلودگی محیط‌زیستی و لزوم توجه مقامات ایتالیایی به تأثیرات FDI و TEC برای دستیابی به اهداف توسعه پایدار تأکید می‌کنند.
Ariyono et al. (2023)	نقش گردشگران در افزایش درآمد جامعه در منطقه گردشگری مذهبی سونان آمپل در سورابایا	توصیفی - تحلیلی، ابزارهای مشاهده، مصاحبه و مستندسازی، روش	گردشگری مذهبی، به‌ویژه در ایام خاص مانند رمضان و عید، با افزایش درآمد کسبه و ایجاد فرصت‌های شغلی در زمینه فروش محصولات مذهبی و خدمات، نقش مثبتی در بهبود معیشت جامعه محلی داشته است.

نویسنده	عنوان	روش‌شناسی	نتایج
		مثلث‌بندی منابع	
Jawabreh et al. (2022)	اهمیت گردشگری مذهبی برای توسعه گردشگری پایدار (مورد مطالعه: سایت تعمید در اردن)	توصیفی-تحلیلی، ابزار پرسشنامه، تحلیل عاملی تأییدی	گردشگری مذهبی در سایت تعمید با ایجاد فرصت‌های شغلی، حفظ میراث فرهنگی و کاهش اثرات زیست‌محیطی، به‌طور مثبت و معناداری به توسعه پایدار اقتصادی و اجتماعی منطقه کمک کرده و منابعی را برای نسل‌های آینده حفظ می‌کند.

مطالعات پیشین عمدتاً بر ابعاد اقتصادی، فرهنگی-اجتماعی و زیست‌محیطی گردشگری مذهبی متمرکز بوده‌اند و از چارچوب‌های نظری مانند توسعه پایدار بهره گرفته‌اند (مانند پیشرفت به عنوان یک چارچوب بومی برای توسعه، تاکنون در حوزه گردشگری مذهبی مورد بررسی قرار نگرفته است. این پژوهش برای اولین بار تأثیرات گردشگری مذهبی را در چارچوب این الگو در شهر آران و بیدگل، که به دلیل وجود اماکن مذهبی مانند امامزاده محمد هلال (ع) و فرهنگ غنی اسلامی ایرانی بستر مناسبی برای این مطالعه فراهم می‌کند، بررسی می‌کند. شباهت‌های مفهومی بین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت و توسعه پایدار (مانند فقرزدایی، صیانت از محیط‌زیست و کاهش نابرابری‌ها) امکان استفاده از مطالعات پیشین را به عنوان پایه‌ای برای این پژوهش فراهم کرده است. با این حال، محدودیت‌هایی مانند تمرکز مطالعات بر مناطق خاص (مانند مهران یا قم) یا عدم توجه به جنبه‌های فرهنگی-هویتی، ضرورت پژوهش حاضر را برجسته می‌سازد.

شهر آران و بیدگل، مرکز شهرستان آران و بیدگل در استان اصفهان، با مساحتی حدود ۱۲ کیلومتر مربع، یکی از شهرهای تاریخی، مذهبی و فرهنگی این استان به‌شمار می‌رود. این شهر در فاصله حدود ۶ کیلومتری شهرستان کاشان قرار دارد و در مختصات جغرافیایی ۵۱ درجه و ۲۹ دقیقه طول شرقی و ۳۴ درجه و ۱۴ دقیقه عرض شمالی واقع شده است (شکل ۲). از منظر گردشگری مذهبی، آران و بیدگل به دلیل وجود اماکن مذهبی ارزشمند و آیین‌های سنتی-مذهبی، یکی از مقاصد برجسته در استان اصفهان محسوب می‌شود. این شهر با دارا بودن جاذبه‌هایی نظیر

امامزاده محمد هلال (ع)، امامزاده هادی (ع)، مجموعه تاریخی قاضی و مسجد نقشینه، نقش مهمی در جذب گردشگران مذهبی ایفا می‌کند. این اماکن نه تنها به دلیل ارزش‌های مذهبی، بلکه به سبب معماری تاریخی و آیین‌های مرتبط با آن‌ها، از اهمیت فرهنگی و اجتماعی برخوردار هستند.

شکل ۲. نقشه موقعیت جغرافیایی شهر آران و بیدگل

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از نوع کاربردی و به لحاظ روش، توصیفی-تحلیلی با رویکرد کمی است. جامعه آماری پژوهش شامل تمامی ساکنان شهر آران و بیدگل به تعداد ۶۵۴۰۴ نفر بود. برای انتخاب نمونه، از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده استفاده شد. با استفاده از فرمول کوکران حجم نمونه مورد نیاز ۳۸۲ نفر محاسبه شد. داده‌های پژوهش از طریق پرسشنامه محقق ساخته جمع‌آوری شد. این پرسشنامه شامل ۴۰ سؤال بود که ابعاد شاخص‌های اقتصادی، فرهنگی-اجتماعی، کالبدی-فضایی و زیست‌محیطی گردشگری مذهبی را پوشش می‌داد. سؤالات در مقیاس لیکرت

پنج‌درجه‌ای (از ۱=خیلی کم تا ۵=خیلی زیاد) طراحی شدند و برای کاهش سوگیری پاسخ، شامل ترکیبی از سؤالات مثبت و منفی بودند. داده‌های جمع‌آوری شده با استفاده از نرم‌افزار SPSS و AMOS تحلیل شدند. برای توصیف داده‌ها از شاخص‌های آماری توصیفی (میانگین، انحراف معیار، فراوانی و درصد) استفاده شد. همچنین، برای بررسی تأثیر شاخص‌های گردشگری مذهبی بر تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، از آزمون آماری T تک نمونه‌ای با سطح معناداری ۰/۰۵ استفاده شد. برای بررسی روایی پرسشنامه از نرم‌افزار AMOS و شاخص‌های بار عاملی و روایی همگرا استفاده شد. حداقل مقدار بار عاملی برای تأیید روایی سؤالات (۰/۴۰) در نظر گرفته شد. همچنین، روایی همگرا با شاخص میانگین واریانس استخراج شده (AVE) بررسی شد که مقادیر بیشتر از (۰/۵۰) نشان‌دهنده تأیید روایی همگرا است. برای ارزیابی پایایی پرسشنامه از دو روش آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی استفاده شد. پایایی زمانی تأیید می‌شود که مقادیر آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی بیشتر از (۰/۷۰) باشد. نتایج این بررسی‌ها در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲. نتایج بررسی روایی و پایایی مدل اندازه‌گیری

شاخص	شماره سوال	ضریب استاندارد (بار عاملی)	مقدار t	میانگین واریانس استخراج شده	پایایی ترکیبی	آلفای کرونباخ
شاخص اقتصادی	۱	۰/۸۲	—	۰/۵۷	۰/۹۴	۰/۹۱
	۲	۰/۸۴	۱۹/۸۶			
	۳	۰/۸۱	۱۸/۷۴			
	۴	۰/۷۹	۱۷/۹۳			
	۵	۰/۸۲	۱۸/۹۹			
	۶	۰/۷۴	۱۶/۴۱			
	۷	۰/۸۴	۱۹/۷۱			
	۸	۰/۶۴	۱۳/۵۲			
	۹	۰/۴۰	۷/۸۶			
شاخص فرهنگی-اجتماعی	۱	۰/۷۴	۱۶/۱۳	۰/۵۵	۰/۹۳	۰/۹۳
	۲	۰/۷۸	۱۷/۵۵			
	۳	۰/۷۰	۱۵/۰۶			
	۴	۰/۷۰	۱۴/۹۶			
	۵	۰/۶۷	۱۴/۱۵			
	۶	۰/۴۲	۸/۲۳			

شاخص	شماره سوال	ضریب استاندارد (بار عاملی)	مقدار t	میانگین واریانس استخراج شده	پایایی ترکیبی	آلفای کرونباخ
	۷	۰/۸۴	۱۹/۲۱			
	۸	۰/۸۳	۱۹/۰۷			
	۹	۰/۷۵	۱۶/۶۱			
	۱۰	۰/۷۵	۱۶/۵۱			
	۱۱	۰/۷۸	۱۷/۵۶			
	۱۲	۰/۸۱	—			
شاخص کالبدی-فضایی	۱	۰/۶۹	۱۱/۰۳	۰/۵۵	۰/۹۳	۰/۹۲
	۲	۰/۶۷	۱۰/۷۹			
	۳	۰/۸۲	۱۲/۲۹			
	۴	۰/۸۴	۱۲/۵۵			
	۵	۰/۸۲	۱۲/۲۹			
	۶	۰/۷۸	۱۱/۹۸			
	۷	۰/۸۰	۱۲/۱۶			
	۸	۰/۶۷	۱۰/۷۲			
	۹	۰/۷۳	۱۱/۴۳			
	۱۰	۰/۵۹	—			
شاخص زیست محیطی	۲	۰/۵۹	—	۰/۵۶	۰/۹۱	۰/۹۰
	۳	۰/۸۴	۱۲/۲۴			
	۴	۰/۸۵	۱۲/۳۳			
	۵	۰/۶۷	۱۰/۵۹			
	۶	۰/۸۳	۱۲/۲۲			
	۷	۰/۷۹	۱۱/۸۵			
	۸	۰/۶۶	۱۰/۴۷			
	۹	۰/۶۸	۱۰/۶۵			

نتایج جدول ۲ نشان می‌دهد که تمامی سؤالات پرسشنامه بار عاملی بالاتر از (۰/۴۰) داشته و از روایی مناسب برخوردارند. بنابراین، تمامی سؤالات در مدل حفظ شدند و روایی آن‌ها تأیید شد. همچنین، مقادیر t برای همه سؤالات بالاتر از (۱/۹۶) بود که نشان‌دهنده معنی‌داری بارهای عاملی در سطح اطمینان ۹۵ درصد است. مقادیر AVE برای هر چهار شاخص بالاتر از (۰/۵۰) بود که روایی همگرا را تأیید می‌کند. نتایج پایایی نشان داد که مقادیر پایایی ترکیبی بین ۰/۹۱ (شاخص زیست محیطی) تا ۰/۹۴ (شاخص اقتصادی) و مقادیر آلفای کرونباخ بین ۰/۹۰ (شاخص

زیست محیطی) تا ۰/۹۳ (شاخص فرهنگی-اجتماعی) است که پایایی پرسشنامه را تأیید می‌کند. لازم به ذکر است که سؤال شماره ۱ از شاخص زیست محیطی به دلیل بار عاملی کمتر از (۰/۴۰) و روایی و پایایی ضعیف از مدل حذف شد.

یافته‌های پژوهش

نتایج تحلیل ویژگی‌های جمعیت‌شناختی پاسخ‌دهندگان نشان داد که ۵۶/۳ درصد از آن‌ها زن و ۴۳/۷ درصد مرد بودند. از نظر وضعیت تأهل، ۷۰/۹ درصد متأهل و ۲۹/۱ درصد مجرد بودند. در توزیع سنی، گروه سنی ۳۰ تا ۴۰ سال با ۳۹ درصد بیشترین فراوانی را داشت، در حالی که گروه سنی زیر ۲۰ سال با ۵/۲ درصد کمترین فراوانی را به خود اختصاص داد. از منظر تحصیلات، ۴۷/۱ درصد از پاسخ‌دهندگان دارای مدرک کارشناسی بودند که بالاترین سهم را داشت، در مقابل، مدرک دکتری با ۴/۲ درصد کمترین سهم را دارا بود. در زمینه وضعیت شغلی، ۲۷/۵ درصد از پاسخ‌دهندگان خانه‌دار بودند که بیشترین فراوانی را داشت، در حالی که سایر فعالیت‌های شغلی با ۱۵/۴ درصد کمترین میزان را به خود اختصاص دادند.

برای بررسی تأثیر شاخص‌های گردشگری مذهبی در تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، از آزمون T تک نمونه‌ای استفاده شد. این آزمون برای مقایسه میانگین یک نمونه با یک مقدار مرجع (استاندارد یا فرضی) به کار می‌رود. با توجه به استفاده از مقیاس لیکرت ۵ درجه‌ای (۱=خیلی کم تا ۵=خیلی زیاد)، مقدار ۳ به عنوان نقطه میانی مقیاس (معیار متوسط) انتخاب شد، زیرا این مقدار نشان‌دهنده سطح متوسط ادراک پاسخ‌دهندگان است. میانگین پاسخ‌ها به هر متغیر و شاخص کل با این مقدار مرجع مقایسه شد.

نتایج آزمون T تک نمونه‌ای (جدول ۳) نشان داد که میانگین شاخص اقتصادی (۲/۷۶) کمتر از مقدار متوسط (۳) است و این تفاوت از نظر آماری معنی‌دار می‌باشد ($p < 0.05$). این یافته حاکی از آن است که گردشگری مذهبی در شهر آران و بیدگل نتوانسته است به‌طور مؤثری بر جنبه‌های اقتصادی مانند ایجاد اشتغال، افزایش درآمد، کاهش فقر و تنوع فعالیت‌های اقتصادی تأثیر مثبت و قابل توجهی داشته باشد. با این حال، گویه‌هایی مانند فروش کالا و خدمات (میانگین ۳/۰۸) و

افزایش هزینه‌های زندگی (میانگین ۳/۴۶) بالاتر از متوسط ارزیابی شده‌اند که نشان‌دهنده برخی اثرات مثبت محدود در بخش‌های خاص است.

جدول ۳. نتایج آزمون T تک نمونه‌ای برای مقایسه میانگین شاخص اقتصادی با مقدار متوسط (۳)

متغیر	میانگین	تفاوت میانگین	df	مقدار t	مقدار p	نتیجه
ایجاد اشتغال	۲/۸۱	-۰/۱۹	۳۸۱	۳/۲۹	۰/۰۰۱	کمتر از متوسط
افزایش درآمد	۲/۸۰	-۰/۲۰	۳۸۱	۳/۵۴	۰/۰۰۱	کمتر از متوسط
افزایش رفاه عمومی	۲/۷۱	-۰/۲۹	۳۸۱	۵/۲۰	۰/۰۰۱	کمتر از متوسط
ایجاد سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و دولتی	۲/۸۵	-۰/۱۵	۳۸۱	۲/۵۸	۰/۰۱۰	کمتر از متوسط
فروش کالا و خدمات	۳/۰۸	۰/۰۸	۳۸۱	۱/۳۴	۰/۱۸۳	بیشتر از متوسط
کاهش فقر	۲/۴۵	-۰/۵۵	۳۸۱	۹/۹۱	۰/۰۰۱	کمتر از متوسط
تنوع در فعالیت‌های اقتصادی	۲/۶۹	-۰/۳۱	۳۸۱	۵/۵۴	۰/۰۰۱	کمتر از متوسط
افزایش هزینه‌های زندگی	۳/۴۶	۰/۴۶	۳۸۱	۸/۸۲	۰/۰۰۱	بیشتر از متوسط
افزایش قیمت زمین و مسکن	۳/۱۱	۰/۱۱	۳۸۱	۱/۷۰	۰/۰۹۰	بیشتر از متوسط
نمره کل شاخص اقتصادی	۲/۷۶	-۰/۲۴	۳۸۱	۵/۵۲	۰/۰۰۱	کمتر از متوسط

بر اساس نتایج آزمون T تک نمونه‌ای (جدول ۴)، میانگین شاخص فرهنگی-اجتماعی (۲/۷۶) کمتر از مقدار متوسط (۳) بوده و تفاوت آماری معنی‌دار است ($p < ۰/۰۵$). این نتیجه بیانگر آن است که گردشگری مذهبی تأثیر قابل توجهی بر تقویت معنویت، تقوا و پرهیزگاری، وحدت جامعه، رشد حجاب و عدالت اجتماعی نداشته و حتی در برخی گویه‌ها مانند گسترش ناهنجاری‌ها و ایجاد جرم (میانگین ۳/۴۸) و تغییر آداب و رسوم (میانگین ۲/۸۸) اثرات منفی یا دوگانه مشاهده شده است. با وجود این، گویه‌هایی مانند حفظ میراث فرهنگی و آیین‌های سنتی (میانگین ۳/۴۱) و گسترش تعاملات فرهنگی (میانگین ۳/۲۲) بالاتر از متوسط ارزیابی گردیدند.

جدول ۴. نتایج آزمون T تک نمونه‌ای برای مقایسه میانگین شاخص فرهنگی-اجتماعی با مقدار متوسط (۳)

متغیر	میانگین	تفاوت میانگین	df	مقدار t	مقدار p	نتیجه
پیشرفت فکری و افزایش آگاهی مردم	۲/۸۴	-۰/۱۶	۳۸۱	۲/۷۴	۰/۰۰۶	کمتر از متوسط
وحدت جامعه	۲/۹۲	-۰/۰۸	۳۸۱	۱/۳۹	۰/۱۶۷	کمتر از متوسط
گسترش تعاملات فرهنگی با سایر شهرها	۳/۲۲	۰/۲۲	۳۸۱	۴/۲۱	۰/۰۰۱	بیشتر از متوسط
حفظ میراث فرهنگی و آیین‌های سنتی مذهبی	۳/۴۱	۰/۴۱	۳۸۱	۷/۵۱	۰/۰۰۱	بیشتر از متوسط
تغییر آداب و رسوم و سبک زندگی	۲/۸۸	-۰/۱۲	۳۸۱	۲/۰۷	۰/۰۳۹	کمتر از متوسط
گسترش ناهنجاری‌ها و ایجاد جرم	۳/۴۸	۰/۴۸	۳۸۱	۸/۱۴	۰/۰۰۱	بیشتر از متوسط
گسترش تقوا و پرهیزگاری	۲/۷۸	-۰/۲۲	۳۸۱	۳/۷۰	۰/۰۰۱	کمتر از متوسط
گسترش معنویت و دستیابی به لذت‌های معنوی	۲/۸۹	-۰/۱۱	۳۸۱	۱/۷۶	۰/۰۸۰	کمتر از متوسط
در جهت رضایت خدا بودن اقدامات صورت گرفته	۲/۳۶	-۰/۶۴	۳۸۱	۱۱/۰۷	۰/۰۰۱	کمتر از متوسط
ایجاد عدالت در زمینه‌های مختلف	۲/۳۱	-۰/۶۹	۳۸۱	۱۳/۴۵	۰/۰۰۱	کمتر از متوسط
رشد حجاب	۲/۳۴	-۰/۶۶	۳۸۱	۱۱/۴۷	۰/۰۰۱	کمتر از متوسط
افزایش یاد معاد	۲/۴۱	-۰/۵۹	۳۸۱	۱۰/۰۸	۰/۰۰۱	کمتر از متوسط
نمره کل شاخص فرهنگی - اجتماعی	۲/۷۶	-۰/۲۴	۳۸۱	۵/۵۷	۰/۰۰۱	کمتر از متوسط

یافته‌های آزمون T تک نمونه‌ای (جدول ۵) حاکی از آن است که میانگین شاخص کالبدی-فضایی (۲/۹۰) کمتر از مقدار متوسط (۳) بوده و تفاوت آماری معنی‌دار است ($p < ۰/۰۵$). این امر نشان می‌دهد که گردشگری مذهبی نتوانسته است به‌طور مطلوب بر بهبود خدمات اقامتی، حمل‌ونقل، راه‌های ارتباطی، خدمات بهداشتی-درمانی و زیبایی چشم‌انداز شهری تأثیر گذار باشد. با این وجود، گویه‌هایی مانند بهبود خدمات پذیرایی (میانگین ۳/۰۲)، خدمات رفاهی-تفریحی (میانگین ۳/۰۳) و تغییر کاربری اراضی (میانگین ۳/۱۸) بالاتر از متوسط گزارش شده‌اند که بیانگر پتانسیل‌های مثبت محدود در برخی زیرشاخص‌هاست.

■ تأثیر گردشگری مذهبی در تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت (مطالعه موردی: شهر آران و بیدگل)

جدول ۵. نتایج آزمون T تک نمونه‌ای برای مقایسه میانگین شاخص کالبدی-فضایی با مقدار متوسط (۳)

متغیر	میانگین	تفاوت میانگین	df	مقدار t	مقدار p	نتیجه
بهبود خدمات اقامتی	۲/۹۲	-۰/۰۸	۳۸۱	۱/۵۹	۰/۱۱۳	کمتر از متوسط
بهبود خدمات پذیرایی	۳/۰۲	۰/۰۲	۳۸۱	۰/۳۱	۰/۷۵۴	بیشتر از متوسط
پیشرفت حمل و نقل	۲/۸۴	-۰/۱۶	۳۸۱	۲/۷۵	۰/۰۰۶	کمتر از متوسط
بهبود و گسترش راه‌های ارتباطی	۲/۸۷	-۰/۱۳	۳۸۱	۲/۱۰	۰/۰۳۷	کمتر از متوسط
رشد معماری اسلامی	۲/۹۹	-۰/۰۱	۳۸۱	۰/۱۸	۰/۸۵۹	کمتر از متوسط
بهبود خدمات رفاهی - تفریحی	۳/۰۳	۰/۰۳	۳۸۱	۰/۴۹	۰/۶۲۲	بیشتر از متوسط
بهبود خدمات بهداشتی - درمانی	۲/۶۴	-۰/۳۶	۳۸۱	۶/۴۳	۰/۰۰۱	کمتر از متوسط
ایجاد حس امنیت و آرامش	۲/۸۴	-۰/۱۶	۳۸۱	۲/۸۴	۰/۰۰۵	کمتر از متوسط
زیبایی چشم‌انداز شهری	۲/۹۸	-۰/۰۲	۳۸۱	۰/۲۸	۰/۷۸۱	کمتر از متوسط
تغییر کاربری اراضی	۳/۱۸	۰/۱۸	۳۸۱	۳/۲۰	۰/۰۰۱	بیشتر از متوسط
نمره کل شاخص کالبدی - فضایی	۲/۹۰	-۰/۱۰	۳۸۱	۲/۴۴	۰/۰۱۵	کمتر از متوسط

نتایج آزمون T تک نمونه‌ای (جدول ۶) نشان داد که میانگین شاخص زیست محیطی (۲/۷۹) کمتر از مقدار متوسط (۳) است و این تفاوت معنی‌دار می‌باشد ($p < ۰/۰۵$). با توجه به ماهیت منفی گویه‌های این شاخص (مانند افزایش آلودگی هوا، زباله، آسیب به بناهای تاریخی و از بین رفتن گونه‌های گیاهی و جانوری)، این یافته بیانگر تأثیر منفی یا ناپایدار گردشگری مذهبی بر محیط زیست شهر آران و بیدگل است. گویه‌هایی مانند ایجاد ترافیک (میانگین ۲/۸۷) کمتر از متوسط بوده، اما سایر گویه‌ها عمدتاً بالاتر از متوسط گزارش شده‌اند که بر ضرورت مدیریت پایدار تأکید دارد.

جدول ۶. نتایج آزمون T تک نمونه‌ای برای مقایسه میانگین شاخص زیست محیطی با مقدار متوسط (۳)

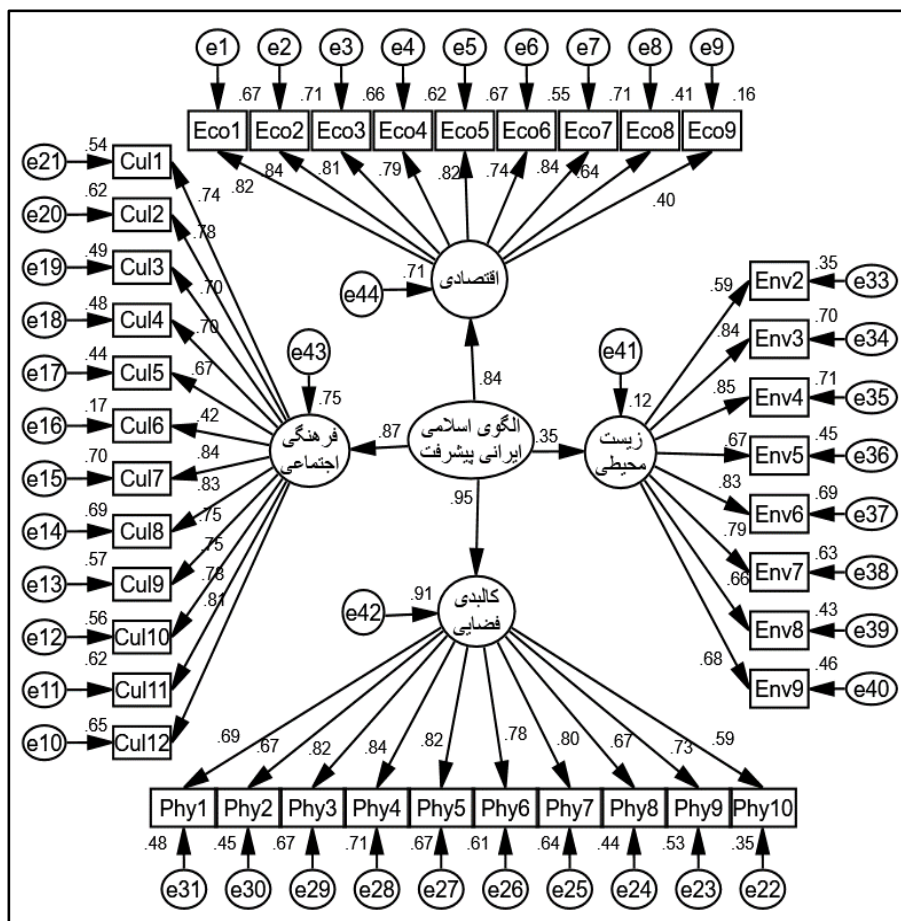
متغیر	میانگین	تفاوت میانگین	df	مقدار t	مقدار p	نتیجه
بروز و شیوع بیماری‌ها	۳/۱۷	۰/۱۷	۳۸۱	۲/۷۰	۰/۰۰۷	بیشتر از متوسط
افزایش آلودگی هوا	۳/۲۵	۰/۲۵	۳۸۱	۴/۲۵	۰/۰۰۱	بیشتر از متوسط

متغیر	میانگین	تفاوت میانگین	df	مقدار t	مقدار p	نتیجه
افزایش آلودگی صوتی	۳/۱۹	۰/۱۹	۳۸۱	۳/۱۹	۰/۰۰۲	بیشتر از متوسط
ایجاد ترافیک	۲/۸۷	-۰/۱۳	۳۸۱	۲/۲۸	۰/۰۲۳	کمتر از متوسط
استفاده بیش از حد از منابع طبیعی	۳/۲۸	۰/۲۸	۳۸۱	۴/۸۸	۰/۰۰۱	بیشتر از متوسط
افزایش زباله	۳/۰۱	۰/۰۱	۳۸۱	۰/۱۹	۰/۸۵۴	بیشتر از متوسط
آسیب به بناهای تاریخی و باستانی	۳/۳۳	۰/۳۳	۳۸۱	۵/۶۷	۰/۰۰۱	بیشتر از متوسط
از بین رفتن گونه‌های گیاهی و جانوری	۳/۶۰	۰/۶۰	۳۸۱	۱۰/۳۰	۰/۰۰۱	بیشتر از متوسط
نمره کل شاخص زیست‌محیطی	۲/۷۹	-۰/۲۱	۳۸۱	۴/۶۹	۰/۰۰۱	کمتر از متوسط

برای شناسایی مهم‌ترین شاخص گردشگری مذهبی در تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، از مدل‌سازی معادلات ساختاری (SEM) استفاده شد. هدف این پژوهش، بررسی تأثیر شاخص‌های گردشگری مذهبی بر الگوی پیشرفت از دیدگاه ساکنان شهر آران و بیدگل بود. بر اساس مبانی نظری، مدل عاملی مرتبه دوم با الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت به‌عنوان سازه اصلی طراحی شد (شکل ۳). این مدل شامل چهار متغیر پنهان (شاخص‌های اقتصادی، فرهنگی-اجتماعی، کالبدی-فضایی و زیست‌محیطی) و ۳۹ متغیر آشکار بود. نتایج مدل عاملی مرتبه دوم نشان داد که شاخص کالبدی-فضایی با بار عاملی ۰/۹۵ بیشترین تأثیر را بر الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت دارد. شاخص‌های فرهنگی-اجتماعی (۰/۸۷)، اقتصادی (۰/۸۴) و زیست‌محیطی (۰/۳۵) به ترتیب در رتبه‌های بعدی قرار گرفتند. بنابراین، شاخص کالبدی-فضایی مهم‌ترین عامل در تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت شناخته شد.

در بررسی متغیرهای شاخص کالبدی-فضایی، بهبود و گسترش راه‌های ارتباطی با وزن رگرسیونی (۰/۸۴) بیشترین تأثیر و تغییر کاربری اراضی با وزن (۰/۵۹) کمترین تأثیر را داشت. در شاخص فرهنگی-اجتماعی، گسترش تقوا و پرهیزگاری با وزن (۰/۸۴) بیشترین و گسترش ناهنجاری‌ها و ایجاد جرم با وزن (۰/۴۲) کمترین تأثیر را نشان داد. در شاخص اقتصادی، افزایش درآمد و تنوع در فعالیت‌های اقتصادی هر دو با وزن (۰/۸۴) بیشترین تأثیر را داشتند، در حالی که افزایش قیمت زمین و مسکن با وزن (۰/۴۰) کمترین اثر را نشان داد. در نهایت، در شاخص

زیست محیطی، افزایش آلودگی صوتی با وزن (۰/۸۵) بیشترین و شیوع بیماری‌ها با وزن (۰/۵۹) کمترین تأثیر را داشت.

شکل ۳. مدل مفهومی اولویت‌بندی شاخص‌های گردشگری مذهبی در تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

پس از تخمین پارامترهای مدل، پرسشی که مطرح می‌شود این است که مدل مورد نظر تا چه حد با داده‌های مرتبط سازگاری دارد. پاسخ به این پرسش تنها از طریق ارزیابی برازش مدل امکان‌پذیر است. نکته کلیدی در تفسیر شاخص‌های برازش این است که باید از معیارهای متنوعی برای سنجش برازندگی مدل استفاده شود تا تطابق آن از جنبه‌های مختلف مورد ارزیابی قرار گیرد.

با بررسی تمامی شاخص‌های برازش ارائه شده در جدول ۷، می‌توان نتیجه گرفت که این شاخص‌ها در مجموع حاکی از برازش نسبتاً قابل قبول داده‌ها با مدل هستند. هیچ‌یک از شاخص‌های برازش مقادیر ضعیفی را نشان نمی‌دهند؛ دو شاخص CFI و NFI در سطح متوسط قرار دارند، در حالی که شش شاخص دیگر مقادیر مطلوبی را ثبت کرده‌اند. بر این اساس، می‌توان استنباط کرد که مدل از برازش تقریباً مناسبی برخوردار است و به‌طور کلی تأیید نسبی برازش مدل را نشان می‌دهد.

جدول ۷. شاخص‌های برازش مدل پژوهش

شاخص‌ها	مقدار قابل قبول	نتیجه	تفسیر
شاخص نیکویی برازش (GFI)	$> 0/90$ (بزرگتر از ۰/۹۰)	۰/۹۳	برازش قابل قبول
جذر برآورد واریانس خطای تقریب (RMSEA)	$< 0/08$ (کوچکتر از ۰/۰۸)	۰/۰۷۳	برازش قابل قبول
شاخص برازش تطبیقی (CFI)	$> 0/90$ (بزرگتر از ۰/۹۰)	۰/۸۷	برازش متوسط
شاخص برازش نرم شده (NFI)	$> 0/90$ (بزرگتر از ۰/۹۰)	۰/۸۶	برازش متوسط
شاخص برازش افزایشی (IFI)	$> 0/90$ (بزرگتر از ۰/۹۰)	۰/۹۱	برازش قابل قبول
شاخص برازندگی تعدیل شده (AGFI)	$> 0/70$ (بزرگتر از ۰/۷۰)	۰/۷۳	برازش قابل قبول
شاخص نیکویی برازش مقتصد (PGFI)	$> 0/70$ (بزرگتر از ۰/۷۰)	۰/۷۶	برازش قابل قبول
نسبت کای اسکوتر بر درجه آزادی (Chi- /df) Square	$5 \leq$ شاخص 1 (بین ۱ تا ۵)	۳/۸۵	برازش قابل قبول

نتیجه گیری و پیشنهادها

گردشگری مذهبی به عنوان یکی از گونه‌های پایدار و ریشه‌دار در فرهنگ اسلامی-ایرانی، پتانسیل بالایی برای نقش آفرینی در تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت دارد. این پژوهش با تمرکز بر شهر آران و بیدگل (به عنوان نمونه‌ای از شهرهای دارای ظرفیت‌های مذهبی سنتی و اماکن مقدس مانند امامزاده محمد هلال (ع)) نشان داد که گردشگری مذهبی در ابعاد اقتصادی، فرهنگی-اجتماعی، کالبدی-فضایی و زیست محیطی، تأثیر کلی کمتری از سطح متوسط (میانگین شاخص‌ها بین ۲/۷۶ تا ۲/۹۰) داشته است. مدل سازی معادلات ساختاری نیز تأیید کرد که شاخص کالبدی-فضایی (بار عاملی ۰/۹۵) بیشترین تأثیر را بر الگوی پیشرفت دارد، در حالی که شاخص زیست محیطی کمترین سهم را ایفا می‌کند.

این یافته‌ها بیانگر آن است که علی‌رغم ظرفیت‌های موجود (مانند اماکن مقدس و آیین‌های سنتی ماه محرم)، گردشگری مذهبی در آران و بیدگل نتوانسته است به طور کامل به اهداف الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت (شامل عدالت اقتصادی، تقویت معنویت، بهبود کیفیت زندگی و صیانت از محیط زیست) دست یابد. موانع اصلی شامل ضعف زیرساخت‌های کالبدی (حمل و نقل، خدمات اقامتی و بهداشتی)، مدیریت ناپایدار (عدم برنامه‌ریزی برای اثرات زیست محیطی و فرهنگی)، و کمبود آگاهی و حمایت از کسب و کارهای محلی است. این محدودیت‌ها منجر به تأثیر محدود بر ایجاد اشتغال پایدار، کاهش نابرابری‌ها، گسترش تقوا و پرهیزگاری، و حفظ محیط زیست شده است.

مقایسه یافته‌های پژوهش با مطالعات پیشین نشان‌دهنده تفاوت‌های معناداری است. در حالی که مطالعاتی مانند Budovich (2023) بر نقش مثبت گردشگری مذهبی در رونق اقتصادی مناطق سنتی تأکید دارند، و جهانیان (۱۴۰۱) و Datta (2024) بر تقویت انسجام اجتماعی و فرهنگی اشاره می‌کنند، نتایج حاضر با پژوهش‌هایی مانند فرجی دارابخانی و مرادی (۱۴۰۰) هم‌راستا است که ناپایداری زیست محیطی و تأثیر نامتوازن در ابعاد مختلف را گزارش کرده‌اند. این ناهمخوانی عمدتاً ناشی از تفاوت در سطح مدیریت و زیرساخت‌ها است؛ در مناطقی با برنامه‌ریزی قوی (مانند

قم یا مهران در برخی جنبه‌ها)، تأثیر مثبت برجسته‌تر بوده، اما در آران و بیدگل، ضعف‌های محلی مانع بهره‌برداری کامل از ظرفیت‌ها شده است.

پژوهش حاضر با تلفیق چارچوب انگیزه‌های Push و Pull با الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، چارچوبی نوین ارائه داد که نشان می‌دهد گردشگری مذهبی می‌تواند موتور محرکه‌ای برای محورهای فکر، علم، زندگی و معنویت باشد، مشروط بر مدیریت پایدار و هم‌راستا با ارزش‌های اسلامی-ایرانی. با این حال، محدودیت‌های پژوهش شامل تمرکز بر دیدگاه ساکنان محلی (رویکرد کمی) و عدم بررسی مستقیم انگیزه‌های گردشگران خارجی یا زائران است. همچنین، نتایج به شهر آران و بیدگل محدود بوده و تعمیم آن به سایر شهرهای مذهبی ایران نیازمند مطالعات تطبیقی بیشتر است. با توجه به یافته‌ها و مدل مفهومی پژوهش، برای بهره‌برداری بهینه از ظرفیت گردشگری مذهبی شهر آران و بیدگل در راستای تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، پیشنهادهای زیر ارائه می‌شود:

۱. تقویت معنویت‌گرایی و محور معنویت الگو

* برنامه‌ریزی برای برگزاری آیین‌های سنتی مذهبی (مانند مراسم ماه محرم و عزاداری امامزاده محمدحلال(ع)) با رویکرد ترویج تقوا، پرهیزگاری و یاد معاد، همراه با آموزش زائران و ساکنان محلی بر پایه آموزه‌های اسلامی (مانند عدالت و توحید).

* ایجاد فضاهای معنوی پایدار (مانند کتابخانه‌های تخصصی مذهبی، جلسات معرفتی و حلقه‌های معرفتی اطراف اماکن مقدس) برای تقویت ارتباط معنوی زائران و محلی‌ها، که مستقیماً به شاخص فرهنگی-اجتماعی پژوهش (تقویت معنویت و هویت اسلامی) کمک می‌کند.

۲. ارتقای عدالت اقتصادی و محور زندگی الگو

* حمایت از کسب‌وکارهای محلی مبتنی بر ارزش‌های اسلامی (مانند صنایع دستی مذهبی، تولید محصولات حلال و بدون ربا، تعاونی‌های زائر-محور) برای ایجاد اشتغال پایدار و کاهش فقر، با اولویت دادن به زنان و جوانان محلی (عدالت جنسیتی و اجتماعی در الگو).

* ارائه مشوق‌های مالی اسلامی (وام‌های قرض‌الحسنه، صندوق‌های حمایتی خیریه) برای سرمایه‌گذاری در تأسیسات گردشگری مذهبی، به منظور جلوگیری از تجاری‌سازی افراطی و حفظ جنبه معنوی زیارت.

۳. بهبود کیفیت زندگی و محور فکر/علم الگو

* توسعه زیرساخت‌های کالبدی-فضایی با معماری اسلامی-ایرانی (کاشی‌کاری سنتی، نورپردازی معنوی، طراحی مسیرهای زیارتی پیاده) در اطراف امازادگان، مجموعه قاضی و مسجد نقشینه، برای ایجاد حس امنیت، آرامش و زیبایی چشم‌انداز توحیدی.

* ایجاد مراکز آموزشی و پژوهشی کوچک (مانند خانه‌های معرفت یا کارگاه‌های علمی-مذهبی) برای ترویج فکر و علم اسلامی در میان زائران و محلی‌ها، با تمرکز بر شناخت تاریخ و فرهنگ اسلامی-ایرانی منطقه.

۴. صیانت از محیط زیست و توسعه پایدار مبتنی بر ارزش‌های اسلامی

* اجرای برنامه‌های مدیریت پایدار زیست محیطی (سیستم بازیافت زباله در ایام شلوغ زیارتی، کنترل ترافیک با حمل‌ونقل عمومی سبز، حفاظت از بناهای تاریخی با رویکرد وقفی-خیریه) بر پایه آموزه‌های اسلامی در مورد امانت‌داری طبیعت و عدم اسراف.

* آموزش زائران و جامعه محلی بر اهمیت حفظ محیط زیست به عنوان بخشی از عبادت و مسئولیت دینی، برای کاهش اثرات منفی (آلودگی، آسیب به بناها) و تقویت جنبه مثبت گردشگری مذهبی.

این پیشنهادها مستقیماً از یافته‌های پژوهش و مدل مفهومی استخراج شده‌اند و می‌توانند به سیاست‌گذاری محلی و ملی کمک کنند تا گردشگری مذهبی به عنوان ابزاری برای تمدن‌نوین اسلامی عمل کند. این اقدامات نه تنها به توسعه محلی آران و بیدگل کمک می‌کند، بلکه می‌تواند الگویی برای سایر شهرهای مذهبی ایران باشد و به سیاست‌گذاری ملی در جهت بهره‌برداری بهینه از ظرفیت‌های گردشگری مذهبی در مسیر تمدن‌نوین اسلامی یاری رساند. تحقیقات آینده

می‌توانند با رویکردهای ترکیبی (کمی-کیفی) و تمرکز بر دیدگاه زائران، ابعاد عمیق‌تری از این موضوع را کاوش کنند.

قدردانی

از تمامی شهروندان گرامی شهر آران و بیدگل که با مشارکت ارزشمند خود در تکمیل پرسشنامه به اجرای این پژوهش کمک نمودند، صمیمانه قدردانی می‌شود. این پژوهش بدون هیچ‌گونه حمایت مادی یا معنوی انجام شده است.

Reference

- Abbasi, Mohammad Javad and Abbasi Qamar. (1402). Analysis of factors affecting the development of competitiveness in religious tourism in Zanzan city. *Economic Geography Research*, 4(12), 80-104. [In Persian]
- Abili, M., & Zhao, Y. (2019). Planning and managing restrictions and barriers to tourism development between Iran and China. *International Transactions Journal of Engineering, Management, Applied Sciences & Technologies*, 10(5), 695–707.
- Alvarado-Sizzo, I., Frejomil, E. P., & Crispín, Á. S. (2017). Religious tourism in southern Mexico: Regional scopes of the festival of the Immaculate Conception. *Geoforum*, 83, 14–25.
- Ariyono, K. Y., Irdiana, S., Darmawan, K., & Khairullah, M. N. (2023). The role of tourists in increasing community income in the Sunan Ampel tourism religious tourism area in Surabaya. *Jurnal Cakrawala Ilmiah*, 2(5), 1901–1910.
- Budovich, L. S. (2023). The impact of religious tourism on the economy and tourism industry. *HTS Teologiese Studies/Theological Studies*, 79(1), 1–7.
- Crompton, J. L. (1979). Motivations for pleasure vacation. *Annals of Tourism Research*, 6(4), 408–424.
- Datta, B. (2024). Unveiling the socio-cultural impact of religious tourism at Boudhanath Stupa in Kathmandu, Nepal. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 53(2), 713–724.
- Durán-Sánchez, A., Álvarez-García, J., Del Río-Rama, M. d. I. C., & Oliveira, C. (2018). Religious tourism and pilgrimage: Bibliometric overview. *Religions*, 9(9), 1–15.
- Faraji Darabkhani, Mohammad and Moradi, Houshang. (1400). Analysis of the role of Arbaeen religious tourism in the sustainable development of border-crossing cities (case study: Mehran city). *Sustainable Urban and Regional Development*, 2(2), 1-24. [In Persian]
- Goladani, Mehdi and Ghorbanpour Dashtaki, Ali. (2016). Comparative Comparison of Iranian Islamic Pattern of Progress and Sustainable Development. *Studies on the Iranian Islamic Pattern of Progress*, 10(4), 7-35. [In Persian]
- Hanaei, Tektam; Rezvanian, Seyedeh-olheh and Bashian, Farid. (1402). Scenario writing of possible futures of religious tourism in Mashhad city. *Geographical Sciences*, 19(43), 32-50.[In Persian]
- Hashemiyan, Fatemeh Sadat (1994) "The Position of Rationality in the Model of Islamic Progress Based on the Political Thought of the Supreme Leader (May God Protect Him)", *Quarterly Journal of Islamic Revolution Research*, Volume 13, Issue 3.[In Persian]
- Hayati, Hamed; Azadkhani, Pakzad and Ghanbarizadeh, Milad. (1402). Analysis of factors affecting tourism development in religious cities (case study: Mehran city, Arbaeen ceremony). *Human Geography Research*, 55(2), 213-232. [In Persian]
- Heydari Chianeh, R., Del Chiappa, G., & Ghasemi, V. (2018). Cultural and religious tourism development in Iran: Prospects and challenges. *Anatolia*, 29(2), 204–214.
- Hosseinpour, Zahra; Alizadeh, Katayoun and Jafari, Hamid. (1402). Investigating the position of religious tourism in Mashhad in the documents of urban governance. *Urban Tourism*, 10(2), 129-146.[In Persian]
- Jahanian, Manouchehr. (1401). Explaining the effects of religious tourism on the cultural and social dimensions of Rey city. *Cultural Tourism*, 3(8), 55-62.[In Persian]
- Jawabreh, O. A., AlFahmawee, E. A. D., Alshatnawi, E., & Alananzeh, O. (2022). The importance of religious tourism for development of sustainable tourism: The case of the baptism site in Jordan. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 13(4), 909–924.

- Khamenei, Seyed Ali. (2010). Collection of speeches at the first meeting of strategic ideas, Information website of the Office of Preservation and Publication of the Works of His Eminence Grand Ayatollah Seyyed Ali Khamenei. <https://farsi.khamenei.ir>. [In Persian]
- Mehregan Soumeh-Sarai, B.; Azad-Gholami-Khosmekhi, F. and Mehregan Soumeh-Sarai, A. (2016). Analysis of the Role of Religious Tourism in Urban Development (Case Study: Religious Places in Rasht City). *Geographical Engineering of the Land*, 6(2), 449-470. [In Persian]
- Mir Ahmadi, Mansour; Nazari, Mohammad Ali, (1998), article "Theory of Political Progress in the Thought of Ayatollah Khamenei" in the Quarterly Journal of Islamic Revolution Research, Volume 11, Issue 1.[In Persian]
- Mir-Abdollahi, Nafiseh-Sadat and Azmi, A. (2017). The Role of Religious Tourism in the Cultural and Economic Development of Rural Areas (Case Study: Aineh-Varzan Village). *Intercultural Studies*, 19(58), 129-148. [In Persian]
- Mokhtarianpour, Majid. (2016). Process Model for Designing the Iranian Islamic Pattern of Progress. *Studies on the Iranian Islamic Pattern of Progress*, 4(8), 9-30. [In Persian]
- Molana, Hamid (1992), *Passing from Modernity*, translated by Younes Shakarkhah, Tehran, Center for Media Studies and Development.[In Persian]
- Nakhai-Moghaddam, Mohammad Ali; Kaffashpour, Azar and Naami, Abdollah. (1402). Explaining the role of factors affecting the increase in demand for religious tourism. *Regional Planning*, 13(52), 193-208. [In Persian]
- Nawaz, M. Z., Guo, J., Nawaz, S., & Hussain, S. (2023). Sustainable development goals perspective: nexus between Christians' religious tourism, geopolitical risk, and CO2 pollution in Italy. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(22), 62341-62354.
- Nazarpour, Mohammad Naghi (1999), *Values and Development*, Tehran, Institute of Islamic Culture and Thought.[In Persian]
- Ncube, F. N., & Chikuta, O. (2020). Perceived economic impact of religious tourism: The case of Zimbabwe. *Hospitality and Tourism Review*, 1(2), 1-13.
- Ramzani Hosseinabad, Hossein. (2010). Study and analysis of the epistemological structure and levels of the foundations of the Iranian Islamic model of progress. *Studies on the Iranian Islamic model of progress*, 12(3), 7-37. [In Persian]
- Sadeghi, Ali; Nazari, Vali-Elah; Gholami, Mohammad and Amrollahi, Mohammad-Amir. (1401). Analysis of the socio-economic effects of religious tourism in the spatial development of Qom province. *Social Studies of Tourism*, 10(19), 195-220. [In Persian]
- Salehi, Vahid. (1403). Investigating the knowledge and awareness of citizenship as one of the indicators of the Iranian Islamic model of progress. *Studies of the Iranian Islamic model of progress*, 12(3), 133-169. [In Persian]
- Shafi'inia, Mohammad Shafi and Farsi, Mohammad Reza. (2010). The role of security in the Iranian Islamic model of progress (with emphasis on spirituality). *National Security*, 10(35), 265-290. [In Persian]
- Shams, Mahmoud; Ranjbar, Maghsoud and Elahi-Manesh, Mohammad-Hassan. (1403). Explaining the nature of the Iranian Islamic model of progress and indigenous development and its place in the thought of Ayatollah Khamenei. *Political Studies of Modern Islamic Civilization*, 4(8), 219-234. [In Persian]
- Shekari, F., Moaven, Z., Mobasheri, A. A., Bagheri, M., Kiani, M., & Bagheri, A. (2021). Proposing a model for religious tourism development: Evidence from Iran. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 9(1), 25-38.

- Yousefzadeh, Hassan (2016), "Requirements of Theorizing in the Field of Progress (With Emphasis on the Position of Anthropology)", Collection of Articles of the Fifth Conference on the Iranian Islamic Model of Progress. [In Persian]
- Zarei, Qasem and Naqvi, Seyyed Ali. (2010). Modeling and simulation of factors affecting the development of religious tourism in Yazd province. Studies on tourism management, 18(64), 145-190. [In Persian]
- Zargham Borujeni, Hamid and Sedaghat, Maryam (2018). Tourism in the Iranian Islamic model of progress. Tehran: Mahkameh Publications. [In Persian]

